

DOPOLNILNIK (POVEDKOV) V SLOVENSKI SKLADNJI

Kategorija* povedkovega prilastka kot posebne skladenjske oblike je bila pri nas po več ko treh desetletjih pritegnjena v jezikoslovčevo razvidnost šele v Toporišičevem Slovenskem knjižnem jeziku I (1965); pred njim jo je v slovenski slovnici razvil in poimenoval Breznik* (1934). Slovnica štirih se je kategoriji izognila.

Povedkov prilastek oziroma dopolnilnik, kakor predlagam zaradi drugačnega načina določevanja je zelo razširjena skladenjska oblika. Njegova najpomembnejša vloga je v zgostitvi sporočila in s tem v ustvarjanju večje pomenske intenzivnosti v povedi. Zgoščenost besedila in s tem večja pomenska »izdatnost« je idealna lastnost vsakega besedila, v umetnostnih besedilih pa jo štejemo med lastnosti, ki ta besedila tako po obliki kakor po vsebini naravnost pogojujejo. Zapovrstna menjava zgostitev in razvezav namreč prinaša v besedilo menjave v pomenskem in s tem v oblikovnem ritmu.

Dopolnilnik je skladenjska oblika, ki *neobvezno* določa samostalniki preko polnopomenskega povedka; samostalniki je navadno osebek ali predmet, tudi prislovno določilo. Povedkovo določilo oziroma povedkov prilastek pa *obvezno* določata povedke nepopolnega pomena.

Primeri povedkovega prilastka pri glagolih nepopolnega pomena:

- a) Postal je *popustljivejši*. — Zdel se je *vesel*. — Videti je bil *bolan*. (Čeprav se zdi tu primernejša razlaga povedka s pomožnikom in povedkovim določilom ter *videti* kot naklonskim členkom!)
- b) Čutil se je *nepoklican / nepoklicanega*. — Pokazal se je *zopet močan in velik / močnega in velikega*.
- c) Imenovali so ga *za predstojnika*. (Še *izvoliti za, poklicati za, napraviti za, nameniti za, roditi za, klicati za, imeti za; tudi imenovan biti, izvoljen biti* itd.)
- č) Oči ima *črne*. — Znamk imam že *tisoč*. — Okno je *pustil odprto*.
- d) Pokazal se je (*kot*) *skopuh*. — Prijavil se je *kot strokovnjak*.

Dopolnilnik pri polnopomenskih povedkih izraža okoliščine, v katerih dejanje poteka, stanje oziroma razpoloženje samostalniških pomenov, ki jih preko povedka določa. Vstavlja se lahko k vsem povedkom. V pregledanem gradivu iz besedne umetnosti se je pokazalo, da je izbor glagolskih povedkov, pri katerih je bil vstavljen dopolnilnik, v posameznih dobah in pri posameznih piscih različen: najpogostejši so dopolnilniki pri glagolih, ki pomenijo stanje (*stati, ležati, ostati, živeti*, itd.) ali spremembo stanja (*iti, priti... dvigniti se, tudi rekati, čutili*). Različni so tudi tipi dopolnilnikov pri posameznih glagolih, vendar je to odvisno od besedila.

* Prispevek je v svojem osnovnem delu nekoliko dopolnjen povzetek razprave, objavljene v reviji *Linguistica* XII, Ljubljana 1972. Str. 315–327.

Zaradi opisanega pomena je dopolnilnik pri analizi lahko zamenljiv s prislovnim določilom načina. Zato je funkcijska slovnica (npr. F. Kopečný, *Základy české skladby*, 1962. s. 261) opozorila na nujnost hkratnega dvojnega vprašanja: *Kako dela?* in *Kateri dela?* pri analizi naše skladišne oblike. Pridevniški dopolnilnik se namreč obvezno ujema s samostalniško obliko, ki jo preko glagola določa, za vse druge oblike pa lahko ugotovimo »skrito« ujetje preko kake zamišljene pridevniške oblike, s pomočjo katere lahko zvezo razložimo.

Pretvorbena slovnica je storila pri prepoznavanju te jezikovne zgotovitve še korak dalje: opozorila je namreč, da je dopolnilnik vstavljen kot del povedka drugega, lahko bi rekli pojasnjevalnega stavka, v osnovno stavčno zgradbo. Osnovnemu stavku pravimo tudi matrični stavek (MS), pojasnjevalnemu pa skladniški, konstituantni (KS). Vstavitev skladniškega stavka v matrični stavek določajo pretvorbena pravila, ki ne ukazujejo samo opustitve morfemov in prilagoditve dopolnilnika razmeram v matričnem stavku, ampak tudi položaj v matričnem stavku, kamor je mogoče dopolnilnik vstaviti. Položaj je seveda odvisen tudi od razmer v sobesedilu. Primer pretvorbene vzorca: — — je pokimal Aleš *nekoliko zamišljen* (Cankar — /MS/ — — je pokimal Aleš. /KS/ (On) (je bil) *nekoliko zamišljen*. — — Pri ubeseditvah imamo na voljo obe obliki, zgoščeno z dopolnilnikom in razvezano z dvema samostojnima stavkoma. Pregled in primerjava umetnostnih besedil kaže, da sta navadno izrabljeni obe možnosti.

Oblika je v besedilih mestoma ločena od osnovnega stavka z ločili, vejico ali pomišljajem, navadno pa je vstavljena brez obvezne zareze, vsaj v pisavi.

Dopolnilniki so zaradi omenjene posebnosti ujetja s sintaktičnim samostalnikom predvsem pridevniki in pridevniške besede ali sintagme, na primer:

— — se je sklanjala nad ognjiščem, *vsa tenka, vsa drobna, vsa prosojna*, — — (Kosmač) — *Bela kakor nevesta se sveti na holmu Sveta Trojica* (Cankar). — *Sitno mu je bilo, da bi stopil tak pred njo, blaten in ubog popotnik*, — — (Cankar). — *Toda župnik je sam sprevidel*, — — (Kosmač). — — — *ves sem se bil stresel*. (Cankar). — — — *samo glej, da ne prideta dve nazaj!* (Kosmač). — — — *sta sedeli druga drugi nasproti*. (Pregelj) — *In ko pride, jo (=hišo) najde pometeno in okrašeno*. (Pregelj) —

Posebej veliko vlogo zgotovitelja imajo dopolnilniški polstavki, kakor: — — *godilo se mu je, v globoke misli zatopljenemu*, kakor v živih sanjah. (Cankar) — *Utrujen od dolge večerne poti* sem ležal na zofi (z zatisnjenimi očmi). (Cankar)

Prav pogost je tudi dopolnilnik iz samostalniških besed, seveda tistih, ki nastopajo lahko v opisnem povedku. Zaradi oblike imenovalnika te samostalnike pogosto zamenjujejo z osebkami. Toda sobesedilo in pretvorbena postopek nam pokažeta, da gre za dopolnilnik.

Nekaj primerov samostalniških dopolnilnikov:

Takrat sem se spomnil starega kuharja, ki mi je *osemnajstletniku* v goriškem zaporu vsak večer priporočal — — (Kosmač) — *Klical ga je, svojega gospo-*

darja, naj mu gre — —. (Zidar) — (Ampak kdo se dandanašnji briga, če ——?)
Še ne ozro se *neverniki* in gredo svojo pot! (Cankar) —

Samostalniki dobijo pogosto tudi poseben členek, ki jih uvaja; tak členek je najpogosteje primerjalni *ko/kot/kakor*: — — so se bližale cerkvi, ki je *kakor pohlevna kura* čepela v kotlini na razpotju dveh dolin. (Kosmač) Da gre zares za dopolnilnik, nam pokaže pretvorbena oblika: /MS/ (cerkev) je čepela v kotlini — — in /KS/ (Ona) (je bila) kakor pohlevna kura. Posebno vprašanje predstavlja dopolnilnik — stavek v primeru: *Kakor da sem že izgrešil smer*, v dalji ne vidim več odrešitve — — (Kosovel), kjer je treba v pretvorbeno obliko pritegniti več opustitev.

Podobno vrednost ima tudi stavek v primeru: Le poglej ga dobro, *ko pride*. (Pregelj), ki bi ga morali obravnavati pri pridevniških dopolnilnikih, saj gre za očitno realizacijo kategorialno deležniške tvorbe, ki pa je slovenščina več ne pozna prav tako: Vidim jo natanko, *kako trepeče*. (Cankar)

Poleg pridevniških in samostalniških dopolnilnikov ter morebiti dopolnilniških stavkov pa je treba posebej naglasiti nekatere zveze, za katere je treba pretvorbno obliko izpeljati iz skladniških stavkov z glagolom *imeti*.

Sem spadajo tako imenovane romanske zveze, znane zlasti iz besedil Moderne: Šel je, *roke v žepu, hrbet globoko upognjen*. (Cankar) Skladniški stavek kaže, da je zlasti v drugem primeru dopolnilnik kar dvakraten: /KS/ (On je imel) *hrbet upognjen*, saj je sestavljen iz dopolnilnika v skladniškem stavku (upognjen!)

Pri domačih zvezah je potrebna še nadaljnja pretvorba do zgostitev v predložne zveze s predlogom z oziroma *brez* pri zanikanju: Zaspala je *s solzami*. (Kosmač) / Prim. — — je *solzna* pogledala — —. (Pregelj) / — *Kot brez besed stojim, brez belih, svetlih sanj*. (Kosovel)

Seveda pa je treba vsaj omeniti tudi dopolnilnike, pri katerih pretvorbena oblika ni tako jasno razvidna: tako zveze Hodila je *v plašču* (= oblečena v plašč). Ostala je v zadregi. — Stala je tam *jasnega pogleda* = z jasnim pogledom |KS| (Ona) (je imela) jasen pogled — —. Naj samo opozorimo še na primer: Videl ga je *prihajati*. (= Videl ga je *prihajajočega*. = Videl ga je, *kako je prihajal*.)

Janez Gradišnik

Ljubljana

O NORMI V KNJIŽNEM JEZIKU*

S tem člankom skušam na kratko podati vsebino štirih predavanj, ki sem jih pod tem naslovom napisal za RTV Ljubljano (brana spomladi in jeseni 1973). V tedanjem daljšem ciklu, posvečenem jezikovni normi, so se predavatelji po mojem občutku držali bolj

* Razprava je v prvotni obliki izšla v knjigi Slovenščina za vsakogar pri Cankarjevi založbi.